

Volume 11, Issue 12, December 2024
**SK International Journal of
Multidisciplinary Research Hub**
Journal for all Subjects
Research Article / Survey Paper / Case Study
Published By: **SK Publisher**
(www.skpublisher.com)

A Monthly Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access Multidisciplinary & Multilingual International Journal
Special Issue: National Interdisciplinary Conference on "Women Empowerment: Issues, Challenges and Solutions"
Organised by: Department of Political Science & I. Q. A. C., Shankarlal Khandelwal Arts, Science & Commerce College, Akola, Maharashtra 444002.
(Sponsored by PM-USHA Grants to Strengthen Colleges)

महाराष्ट्रातील स्त्रियांना ग्रामीण व कृषी पर्यटनातून रोजगार संधी: एक अध्ययन

प्रा. अभिजीत प्रभाकर दोड^१

संशोधक

श्रीराम कला महिला महा.धामणगाव रेल्वे,
जिल्हा अमरावती.

DOI: <https://doi.org/10.61165/sk.publisher.v11i12.61>

प्रा. डॉ.सुनील बी. आखरे^२

मार्गदर्शक

कला विज्ञान महाविद्यालय कुरहा
ता.तिवसा केंद्र क्रमांक१०६, जिल्हा अमरावती.

जगातील एकूण लोकसंख्येमध्ये स्त्रियांचे प्रमाण 50% असून त्या संपूर्ण परिवाराला पालन पोषण करण्याचे कार्य करीत असतात थोडक्यात स्त्रियांवरच संपूर्ण जगातील पुरुषांचे जीवनमान अवलंबून आहे असे असले तरी प्रत्यक्षात मात्र पुरुषांवरच स्त्री अवलंबून आहे असे चित्र पहावयास मिळते याचे प्रमुख कारण म्हणजे बहुतांश देशातील स्त्रियांचं अर्थार्जन हे अतिशय कमी आहे प्रामुख्याने विकसित देशांमध्ये स्त्रिया स्वतः अर्थार्जन करत असताना दिसतात परंतु विकसनशील व अविकसित देशात मात्र स्त्रियांच्या स्वतःच्या उत्पन्न असण्याचे प्रमाण अतिशय कमी आहे या कारणामुळेच मग विकसित देशातील स्त्रिया ह्या विकसनशील व अविकसित देशांतील स्त्रियांपेक्षा चांगले जीवनमान जगताना दिसतात व त्यांना मूलभूत हक्क व स्वातंत्र्य सुद्धा मोठ्या प्रमाणात मिळत असल्याचे दिसून येते आपल्या भारत देशात आजही विशेषतः ग्रामीण भागातील स्त्रियांचे जीवनमान मोठ्या प्रमाणात मागासलेले दिसून येते हा मागासलेपणा कमी करायचा असेल तर स्त्रियांना स्वतःच्या बळावर आर्थिक दृष्ट्या संपन्न होणे अतिशय गरजेचे आहे भारतात आजही ग्रामीण लोकसंख्येची प्रमाण हे शहरी लोकसंख्येपेक्षा जास्त आहे तुलनेने भारताच्या मोठमोठ्या शहरातील स्त्रियांना रोजगाराच्या संधी मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध झालेल्या दिसून येतात मात्र ग्रामीण भागात अजूनही स्त्रियांना प्रामुख्याने रोजगारासाठी फारशा संधी उपलब्ध नाहीत संधीची अनुपलब्धता असल्यानेच स्त्रियांना आर्थिक स्वातंत्र्य मिळण्यात अडचणी येत असल्याचे दिसून येते या दृष्टीने विचार केल्यास आपणास असे दिसून येते की कृषी पर्यटन व ग्रामीण पर्यटन हे असे दोन शेतीपूरक व्यवसाय आहेत की ज्यामध्ये स्त्रियांना आर्थिक बळकटी देण्याचे फार मोठे सामर्थ्य असलेले दिसते भारतातील ग्रामीण भागामध्ये एकूणच संपूर्ण अर्थव्यवस्था ही कृषीवर आधारित आहे स्त्रियांना जो रोजगार मिळतो तो शेतातील मजुरी कार्य करून मिळत असल्याचे दिसते परंतु यामध्ये एका विशिष्टच मर्यादेच्या पलीकडे अर्थार्जन करण्याची क्षमता नाही कारण शेती व्यवसाय हा द्वितीय किंवा तृतीय व्यवसायाप्रमाणे निश्चितपणे भक्कम आर्थिक दृष्ट्या परतावा देत असल्याचे असल्याचे दिसून येत नाही ग्रामीण व कृषी

पर्यटन ह्या अलीकडच्या काळातील संकल्पना असून त्या वेगाने विकसित होत आहेत भारतामध्ये विशेषता महाराष्ट्रामध्ये ग्रामीण व कृषी पर्यटनाची सुरुवात आज पासून 30 वर्षा आधीच सुरु झालेली आहे 1980 च्या दशकात श्री चंद्रशेखर भडसावळे यांनी कोकणामध्ये कृषी पर्यटनाची मुहूर्तमेढ रोवली यानंतर 2000 च्या दशकामध्ये श्री.पांडुरंग तावरे यांनी बारामती येथे कृषी पर्यटनाच्या विकासासाठी फार मोठा हातभार लावलेला आहे. संपूर्ण भारतामध्ये महाराष्ट्रामध्ये कृषी पर्यटन व्यवसाय मोठ्या प्रमाणात विकसित झाल्याचे दिसून येते यामध्ये ही संपूर्ण महाराष्ट्रामध्ये पश्चिम महाराष्ट्रात कृषी पर्यटन व ग्रामीण पर्यटनाने आघाडी घेतल्याचे पहावयास मिळते पर्यटन हा व्यवसाय देशाच्या सामाजिक व आर्थिक विकासाशी निगडित असा विषय आहे पर्यटन क्षेत्रामध्ये भांडवल गुंतवल्यास प्रत्येक दहा लाख रुपयांच्या मागे प्रत्यक्ष स्वरूपात 47 व अप्रत्यक्ष स्वरूपात 11 नोकरी ची निर्मिती होते म्हणजेच भारतात पर्यटन क्षेत्रामध्ये गुणक प्रभाव हा 3.2 इतका आहे म्हणजेच पर्यटन क्षेत्रात एक रुपया लावल्यास त्यापासून तीन पट अधिक उत्पन्न मिळण्याची क्षमता असल्याचे दिसून येते भारतातील ग्रामीण व कृषी पर्यटन हे तेथील जीवन कला व सांस्कृतिक परंपरांना जोडून पाहले जाते ज्यामध्ये काही विशिष्ट भागांमध्ये असणारी संस्कृती तेथील लोकांचे एकमेकांशी असलेले आदान प्रदान यापासून आनंददायी वातावरणाची निर्मिती निर्माण होऊन पर्यटन विकास होऊ लागतो भारतातील ग्रामीण व कृषी पर्यटन निर्मितीची प्रमुख आकर्षणे म्हणजे येथे शहरी आधुनिक जीवनशैली पासून पूर्णतः भिन्न अशी शांततापूर्ण भारतीय जीवनशैली अनुभवास मिळते व मानसिकरित्या तणाव नसलेले पर्यटन अनुभवास मिळते ग्रामीण भागामध्ये प्राकृतिक दृष्ट्या शुद्ध हवा वातावरण शुद्ध पाणी व नैसर्गिक कृषी उत्पादन प्राप्त होते. ग्रामीण भागातील संस्कृती व लोककलांचा अनुभव प्राप्त होतो तसेच ग्रामीण भागातील ग्रामीण कला व शिल्पकला यांचे संरक्षण व विकासही होताना दिसून येतो याकरता शासनाने स्वयंसेवी संस्थांनी व ग्रामीण भागातील नागरिकांनी सुद्धा पुढाकार घेण्याचे गरजेचे आहे जेणेकरून ग्रामीण भागातील स्त्रियांना ग्रामीण व कृषी पर्यटनाच्या नवीन संधी अधिकाधिक उपलब्ध होतील एका कृषी पर्यटन केंद्रातून सर्वसाधारणपणे 15 लाख रुपये भांडवल गुंतवल्यास त्यापासून वार्षिक तीन ते पाच लाख रुपये उत्पन्न मिळण्याची हमी असते यावरून कृषी पर्यटन हा कृषी कार्याबरोबरच एक उत्तम असा पूरक व्यवसाय असल्याचे दिसून येते.

शेती आणि शेतकऱ्यांची अर्थव्यवस्था वाचवण्यासाठी कृषी आणि पूरक उद्योगांचा विचार करून नवीन संधी शोधण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. पारंपारिक दृष्टिकोनाचा विचार न करता, त्यातून कृषी पर्यटन केंद्रे सुरु झाली. जन्माला आल्यास त्याला अॅगो टुरिझम किंवा इंग्रजीत फार्म टुरिझम असेही म्हणतात. कृषी पर्यटन हा एक असा उद्योग आहे. जो कृषी आणि पर्यटन यांच्यात समतोल आणि संतुलित सुसंवाद प्रस्थापित करून पर्यटकांना मनोरंजन आणि आराम प्रदान करतो. भारतातील निम्म्याहून अधिक लोकसंख्या शेती आणि कृषी पूरक उद्योगांवर अवलंबून आहे. यावर आधारित आहे, परंतु देशाच्या दरडोई उत्पन्नात कृषी क्षेत्राचा वाटा केवळ १७ ते १८ टक्के आहे. एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या ४३ टक्के क्षेत्रावर शेती केली जाते. यावरूनच आपल्याला शेतीचे महत्त्व समजू शकते. २०११ च्या जनगणनेनुसार देशातील शेतकऱ्यांची संख्या ११.९ कोटी होती तर शेतीवर काम करणाऱ्या मजुरांची संख्या १४.०४ कोटी आहे. भारतामध्ये जगातील जवळजवळ सर्व हवामान प्रकार आणि मातीचे प्रकार आहेत आणि त्यामुळे भारतामध्ये अतुलनीय जैवविविधता आहे, म्हणून भारतीय शेती हे अनेक शक्यतांचे क्षेत्र मानले जाते. २०१८ मध्ये, या क्षेत्राचे योगदान एकूण GDP च्या ९.२ टक्के आणि देशातील एकूण रोजगाराच्या ८.१ टक्के आहे. तसेच, पर्यटन क्षेत्राचा वार्षिक विकास दर ६.९ टक्के आहे. २०१६ मध्ये एकूण ८८.९ लाख परदेशी पर्यटकांनी देशाला भेट दिली, जी

२०१७ मध्ये जवळपास एक कोटी पर्यटकांनी वाढली, वार्षिक १५.६ टक्के वाढ. पर्यटनाच्या बाबतीत जगातील १३६ देशांमध्ये भारताचा क्रमांक ४० वा आहे. यावरून हे लक्षात येते की भारतात कृषी आणि पर्यटन या दोन्ही क्षेत्रांच्या विकास आणि विस्ताराला भरपूर वाव आहे. ज्याचा कृषी पर्यटन उद्योगाला फायदा होतो. भारतीय पर्यटन उद्योगात कृषी पर्यटन ही एक नवीन संधी म्हणून उदयास आली आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे सामाजिक क्षेत्रात सध्या वेगाने बदल होत आहेत. अनेकजण शहरी जीवनशैली अंगीकारत असल्याने धकाधकीचे जीवन, फुरसतीच्या वेळेचा अभाव आणि वाढलेले उत्पन्न, कौटुंबिक ताणतणाव या समस्या भेडसावत आहेत. एका सर्वेक्षणानुसार, सुमारे ३५ टक्के शहरी लोकांचा आता ग्रामीण भागाशी संबंध नाही आणि सुमारे ४३ टक्के लोक कधीच गावात गेलेले नाहीत. या सर्वांचा त्यांच्या मुलांवर वाईट परिणाम होत आहे. मोठ्या आणि आधुनिक शाळेत मुलांना पुस्तकातून ज्ञान मिळत आहे. पण प्रत्यक्षात ते निसर्गापासून दूर जात आहे. त्यांच्या जेवणाच्या ताटातलं जेवण नेमकं कुठून येतं हेही त्यांना माहीत नाही. आणि कोणते प्राणी त्यांना दूध आणि दुग्धजन्य पदार्थ देतात. मुलांना याची काहीच कल्पना नसते आणि त्यामुळे त्यांच्या मुलांना सर्वांगीण ज्ञान मिळावे यासाठी त्यांचे पालक वर्षातील काही वेळ ग्रामीण भागात घालवण्यास उत्सुक असतात. त्यामुळे परदेशी पर्यटकही भारतीय गावात येऊन सुट्टीचा आनंद लुटताना दिसत आहेत. कृषी पर्यटन हे वास्तव पर्यटनाचे एक नवीन रूप आहे. ज्यामध्ये गावातील ग्रामीण वातावरण पर्यटकांना विश्रांती आणि विश्रांतीसाठी आकर्षित करते, कृषी पर्यटन काही स्थानिक वस्तू विकण्यासाठी देखील फायदेशीर आहे आणि पर्यटकांचे मनोरंजन देखील करते. कृषी पर्यटनामध्ये, होम स्टे मैदानावर शेताच्या मुकामाची व्यवस्था केली जाते, जेथे शेतातील एखाद्या ठिकाणी पारंपरिक मातीचे किंवा काँक्रीटचे घर बांधले जाते, ते स्वच्छ ठेवले जाते आणि हवामान आणि भौगोलिक दिशेनुसार त्याची रचना केली जाते. आणि ते कमी खर्चिक करण्यासाठी प्रयत्न केले जातात. या ग्रामीण भागातील कृषी पर्यटन केंद्रात येणाऱ्या पर्यटकांना विविध पिके, विविध फळबागा, भाजीपाला अनुभवता येतो. तसेच या कृषी पर्यटन केंद्रात फिरताना प्रत्येक पिकाची माहिती शेतकऱ्यांकडून घेता येते तसेच पिकांची काढणी व साठवणूक करण्याची प्रक्रियाही ते स्वतः पाहू शकतात. कृषिपर्यटनामध्ये स्वतःच्या सहाय्याने फळे निवडता येतात. फळबागा मध्ये हात आणि त्यांना खा. फुलांच्या बागेत ग्रीन हाऊसमध्ये वेगवेगळ्या फुलांचा वास येऊ शकतो. भाजीपाला पिके जवळून अनुभवता येतात. भारतात, ग्रामीण भागातील मंदिरे आणि देवस्थान देखील कृषी पर्यटनाचा एक भाग बनू शकतात. डोंगराळ भागातील नदीचे धबधबे देखील ट्रेकिंगसाठी वापरले जातात. कृषी पर्यटनामध्ये पर्यटकांना उत्तेजित करणाऱ्या आणि आनंद देणाऱ्या गोष्टींना प्राधान्य दिले जाते. या अनुभवांमुळे पर्यटकांना विलक्षण आनंद मिळतो, तसेच ते तलाव आणि नद्यांमध्ये मासेमारीचा आनंदही घेऊ शकतात, तसेच ते ग्रामीण भागातील पारंपारिक पदार्थ शिजवण्याचा आणि चाखण्याचाही आनंद घेऊ शकतात. ग्रामीण भागात येणारे शहरी पर्यटक स्थानिक पातळीवर निर्माण होणाऱ्या मनोरंजनात्मक उपक्रमांतून शिकू शकतात. कृषी पर्यटनामध्ये अनेक वस्तू किंवा वस्तू विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत ज्यात पारंपारिक साड्या, भेटवस्तू, हातमागाच्या वस्तू, हस्तकला वस्तू, क्रीडा साहित्य, लहान मुलांची खेळणी, ही उपकरणे आणि वस्तू पर्यटक मोठ्या आवडीने खरेदी करतात, वरील सर्व गोष्टी पाहिल्यानंतर स्थानिक लोक पर्यटकांच्या सांस्कृतिक मनोरंजनासाठी ग्रामीण भागात नृत्य, गाणी, संगीत, भातुकलीचे खेळ. स्थानिक खेळ आणि उत्सव आयोजित केले जातात, रात्री कॅम्पफायर आयोजित केले जातात आणि स्थानिक लोककला आणि संगीत पर्यटकांना सादर केले जातात. आकर्षित होतात आणि त्यांना ते आवडते गेल्या काही वर्षांपासून, काही मोठ्या कंपन्या ट्रॅव्हल आणि टूर्सच्या नावाखाली अशी पॅकेजेस आयोजित करत आहेत. या पर्यटनात पर्यटकाला त्या भागातील कृषी

कला संस्कृती पारंपरिक पेहरावाची माहिती मिळते. अधिक ज्ञान मिळविण्यासाठी खूप उपयुक्त. तसेच, विद्यार्थ्यांची कृषी क्षेत्राविषयीची जिज्ञासा वाढवण्यासाठी त्याचा उपयोग होतो, त्यामुळे ते कृषी शास्त्रज्ञ, कृषी अभियंता, कृषी उद्योजक आणि कृषी क्षेत्राशी संबंधित इतर व्यवसायांमध्ये आपले भविष्य घडवू शकतात. कृषी पर्यटनाला व्यापक आणि व्यावसायिक पाया द्यायचा असेल तर आधी त्याचे नियोजन करणे अत्यंत आवश्यक आहे. सर्वप्रथम हे पाहणे लागेल की कृषी पर्यटनासाठी निवडलेले ठिकाण वाहतुकीच्या दृष्टीने सोयीचे असावे म्हणजे रेल्वे किंवा रस्त्याने जोडलेले असावे, १०० किलोमीटरच्या आत विमानतळ असल्यास ते अधिक सोयीचे असते. हे २२ खूप महत्वाचे स्थान असावे. घराप्रमाणे हॉल बेडरूमची व्यवस्था असलेल्या पारंपारिकपणे सजवलेल्या आणि पेंट केलेल्या खोल्या. म्हणजे पर्यटकांचा मोठा समूह आला तरी ते व्यवस्थित राहू शकतात. पर्यटकांच्या प्रत्येक खोलीत एक संलग्न स्नानगृह आणि शौचालय असणे आवश्यक आहे. या ठिकाणी पर्यटकांच्या निवासस्थानाची स्वच्छता व स्वच्छतेची नितांत गरज आहे. पर्यटकांसाठी या निवासस्थानाच्या छतावर सौर पॅनेलचा वापर करून गरम पाणी आणि प्रकाशाची व्यवस्था केली जाऊ शकते, यामुळे पर्यटन केंद्राचा खर्च वाचू शकतो आणि पर्यावरणाला अधिक पूरक ठरू शकतो, जे पर्यटकांकडून अधिक कौतुकास्पद आहे. जेवणाची व्यवस्था केंद्रातच करावी लागत असल्याने कृषी पर्यटन केंद्राच्या कॅन्टीनमध्ये जेवणाचे ताट तयार करताना स्थानिक भागातील पारंपरिक खाद्यपदार्थ देणे गरजेचे आहे. त्यासोबत आधुनिक खाद्यपदार्थही थाळीत समाविष्ट करता येतात. कृषी पर्यटन केंद्रात खुले स्वयंपाकघर असावे जेणेकरून पर्यटकांना स्वच्छता आणि स्वच्छता पाहता येईल आणि ते अन्न तयार होताना पाहू शकतील आणि अन्न किंवा भांडी स्वतः शिजवू शकतील. या ठिकाणी पर्यटकांना मिळणार्या फळांमध्ये कृषी पर्यटनाचा एक उपक्रम बदलू शकतो. भाजीपाला व पिके शेतातूनच घेता येतील व त्यातून विविध पदार्थ बनवता येतील अशी व्यवस्था असावी. त्यामुळे पर्यटनाचा आनंद नक्कीच वाढतो. कृषी पर्यटन केंद्रांवर येणार्या पर्यटकांना प्रेक्षणीय स्थळ पाहण्यासाठी स्थानिक मार्गदर्शकाची गरज असते. गाईडला त्या क्षेत्रातील जाणकार असावा. आणि कृषी पर्यटनाच्या विकासासाठी माहितीची भर घालणे अत्यंत आवश्यक आहे. अशा ठिकाणी परदेशी पर्यटक आणि देशी पर्यटक जर गुपने येत असतील तर त्यांच्यासाठी गुप फोटोग्राफी आणि व्हिडीओग्राफीचीही व्यवस्था असावी. कृषी पर्यटन करताना पर्यटकांच्या सुरक्षिततेची काळजी घेणे आवश्यक आहे. पर्यटकांच्या सुरक्षेसाठी पर्यटक निवासस्थान पूर्णपणे काटेरी तारांच्या कुंपणाने वेढलेले असावे आणि या निवासस्थानाच्या गेटवर एक सुरक्षा रक्षक असावा. परिसरात चोवीस तास सुरक्षा कर्मचारी तैनात करावेत तसेच या पर्यटन केंद्रातील सर्व महत्वाच्या ठिकाणी सीसीटीव्ही कॅमेऱ्यांची नजर ठेवावी. असणे देखील खूप महत्वाचे आहे. आणि गरज भासल्यास स्थानिक डॉक्टर किंवा डॉक्टरांना बोलावून रुग्णाला रुग्णालयात नेण्याची व्यवस्था असावी. एकंदरीतच वरील व्यवस्था सुनियोजित असल्यास कृषी पर्यटन केंद्रात येणार्या पर्यटकांना कोणत्याही अडचणी न येता आपले पर्यटन करता येईल. आणि प्रोत्साहन देण्याची गरज आहे. आजच्या काळात वृत्तपत्रे, मासिके, टीव्ही, रेडिओ, टिव्हर, फेसबुक, व्हॉट्सअप, सोशल मीडियाच्या माध्यमातून कृषी पर्यटन केंद्रांना प्रसिद्धी देऊन शहरी भागातील पर्यटकांना आकर्षित करण्यासाठी सर्वांनी एकत्रित प्रयत्न करण्याची गरज आहे. शहरी भागातील कृषी पर्यटन केंद्रांच्या होर्डिंगद्वारे पर्यटनाला चालना देता येईल. कृषी पर्यटन केंद्रे उभारताना ते केंद्र सरकार, राज्य सरकार, कृषी मंत्रालय, ग्रामीण विकास मंत्रालय आणि पर्यटन मंत्रालयाची मान्यता घेणे महत्वाचे आहे. कृषी पर्यटन केंद्रे स्थापन करण्यासाठी विविध शासकीय विभागांकडून प्रोत्साहन योजना दिल्या जाऊ शकतात. शेतकऱ्यांनी सुरु केलेल्या या योजनांचा लाभ घेतल्यास, त्यांना त्यांच्या आर्थिक प्रगतीचा मार्ग मिळेल.

निष्कर्ष

जागतिक अर्थकारणामध्ये पर्यटनाचे योगदान हे सहा टक्के एवढे आहे परंतु भारतामध्ये आजही पर्यटनाचा पाहिजे तेवढा विकास झालेला नाही भारतात जगातील अतिशय उत्तम अशा जमिनी आढळतात व त्यावर जगातील जवळपास सर्वच प्रकारची पिके घेण्यात येतात भारताला एक प्राचीन समृद्ध अशी संस्कृती लाभलेली आहे भारतामध्ये अनेक विविध धर्म वंश परंपरा चालीरीती अशी प्रचंड विविधता पाहायला मिळते भारतातील हवामानात सुद्धा अशीच विविधता दिसून येते या सर्व गोष्टी देशातील व परदेशातील पर्यटकांना आकर्षित करण्याकरता अत्यावश्यक व महत्त्वपूर्ण आहेत यामुळे आपल्या देशातील ग्रामीण भागांचा उत्कर्ष करायचा असेल तर ग्रामीण व कृषी पर्यटनाचा विकास करणे अत्यंत गरजेचे आहे या कार्यामध्ये स्त्रियांचा सहभाग हा अतिशय मोलाचा ठरू शकतो किंबहुना भारतीय स्त्रियांनी आपला उत्कर्ष करण्याकरता ग्रामीण व कृषी पर्यटनाला अंगीकृत करणे गरजेचे आहे कारण ग्रामीण व कृषी पर्यटनामध्ये पर्यटक जेव्हा त्या गावांमध्ये व कृषी पर्यटन केंद्रात येतात तेव्हा दिवसभराचे नियोजन करीत असताना पर्यटनासोबत असते ते स्थानिक व्यंजनाचाही ते आस्वाद घेत असतात स्थानिक परंपरेनुसार भोजन व्यवस्था पाहण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य स्त्रियांकडेच असते आणि तोच त्या पर्यटनाचा प्रमुख आधार सुद्धा आहे या दृष्टीने भारतीय स्त्रिया या पर्यटनाच्या माध्यमातून आपल्या सुस कलागुणांना वाव देत देशाच्या व स्वतःच्या प्रगतीमध्ये सुद्धा मोठ्या प्रमाणात हातभार लावू शकतात कृषी पर्यटनाच्या माध्यमातून कृषी व्यवसायाला नव संजीवनी मिळण्याची ताकद आहे ज्यामुळे ग्रामीण भागातील लोकांचे उत्पन्न वाढल्याबरोबरच त्यांचे जीवन मानाचा दर्जा सुद्धा आपोआप उंचावला जाऊ शकतो ग्रामीण भागातील स्त्रियांना आर्थिक दृष्ट्या सक्षम होण्यासाठी ग्रामीण व कृषी पर्यटन ही एक सुवर्णसंधी होय.

संदर्भ ग्रंथ

1. कृषी पर्यटन एक शेतीपूरक व्यवसाय- हाडवळे मनोज सकाळ प्रकाशन पुणे
2. मेगा स्टेट महाराष्ट्र-ए बी सवदी निराली प्रकाशन पुणे,
3. कुरुक्षेत्र मासिक -दत्ता तनिमा, रावत अनुपमा सूचना व प्रसारण मंत्रालय नवी दिल्ली
4. पर्यटन भूगोल -डॉ.विठ्ठल घारापुरे पिंपळापुरे प्रकाशन नाशिक
5. Tourism Operations and Management-Sunetra Roday Oxford Publication New Delhi
6. Tourism Principal and Practices -Sampada Swain Oxford Publication New Delhi

... Cite this article ...

दोड, प्रा. अभिजीत प्रभाकर, & आखरे, प्रा. डॉ.सुनील बी. (2024). महाराष्ट्रातील स्त्रियांना ग्रामीण व कृषी पर्यटनातून रोजगार संधी: एक अध्ययन. SK International Journal of Multidisciplinary Research Hub, 11(12), 299–303. <https://doi.org/10.61165/sk.publisher.v11i12.61>